

Я.У. ПРЫСТАЎКА

МОЎНЫЯ СРОДКІ ДОСЦІПУ Ў ТРАКТАЦЕ МАЦЕЯ КАЗІМІРА САРБЕЎСКАГА «DE ACUTO ET ARGUTO» ('АБ ВАСТРЫНІ І ДОСЦІПЕ') (1619/1623)

Предлагается лингвистическая интерпретация «средств нахождения острот», представленных в латинском трактате М.К. Сарбевского «Об остроте и остроумии». Лингво-поэтические явления, осмысленные автором как средства остроты, соотносятся с понятиями современной семантики и стилистики.

The linguistic interpretation of «modes of finding out the witticism» represented in the Latin treatise «De acuto et arguto» (1619/1623) after M.K. Sarbiewski is offered. Stylistic phenomenon, comprehended by the author of the treatise as the instruments of witticism, is correlated with ideas of contemporary semantics and stylistics.

1. Сродкі досціпу ў трактаце «De acuto et arguto» ('Аб вастрыні і досціпе'). Полацкі трактат Мацея Казіміра Сарбеўскага «De acuto et arguto» з'яўляецца помнікам еўрапейскай эстэтычнай думкі эпохі барока, у якім аўтар спрабуе адшукаць камунікатыўныя і моўныя сродкі досціпу. Моўныя

сродкі дасціпнасці разглядаюцца аўтарам трактата ў сувязі з катэгорыяй «досціп» (*argutia*). Паводле яго меркавання, «досціп» ствараецца дзякуючы такім сродкам, як «гульня слоў, анамінацыя, традукцыя. паранамазія, камплексія, кандуплікацыя, дыз'юнкцыя і іншыя фігуры слоў і думак, якія служаць для стварэння прыемнага» (15, 26-28)* (падрабязней гл. Прыстаўка 2006). Сёмы раздзел трактата («Спосабы адшукання досціпаў, якія палягаюць на гульні слоў») прысвечаны выкладанню трынаццаці «спосабаў адшукання досціпаў» (*modi inveniendi argutia*). Кожнаму спосабу аўтар дае назву (этымалагічны, арыфметычны, геаграфічны, прасадычны, сафістычны, наменклатар, паэтычны, граматычны, алфавітны, анаграматычны, тропавы, рытарычны, аратарскі), невялікае тлумачэнне і адзін або некалькі прыкладаў з антычнай або новаляцінскай літаратуры.

Вучэнне Сарбеўскага пра досціп і спосабы яго адшукання з'яўляецца найменш даследаванай часткай трактата. Так, Рэната Лахман звярнула ўвагу толькі на сем «спосабаў стварэння досціпу» (з трынаццаці, прапанаваных Сарбеўскім). Даследчыца падзяліла іх на дзве групы, аднёсшы спосабы «этымалагічны», «сафістычны» і «наменклатар» (*nomenclator*) да абшару рытарычнага тэрміна *traductio*, а спосабы «прасадычны», «паэтычны», «алфавітны» і «анаграматычны» да абшару тэрміна *anpominatio* (гл. Лахманн 2001, 103). Адрозненне палягае ў тым, што ў першай групе «гульня слоў» заснавана на поўным, а ў другой - на паслабленым падабенстве плана выражэння. Другая даследчыца Марыя Лукашэвіч-Хантры выказала думку, што Сарбеўскі называў трынаццаць спосабаў, «выкарыстоўваючы розныя ўзроўні мовы» (Łukaszewicz-Chantry 2004, 213). На жаль, суаднясенне з рознымі ўзроўнямі мовы і эксплікацыя сутнасці гэтых спосабаў у яе працы абмяжоўваецца пераказам зместу помніка.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца лінгвістычная інтэрпрэтацыя спосабаў адшукання досціпу, прапанаваных у трактаце, а таксама суаднясенне лінгвапаэтычных з'яў, асэнсаваных Сарбеўскім як сродкі досціпу, з паняццямі сучаснай семантыкі і стылістыкі.

2. Спосабы, у якіх асэнсаваны лексіка-семантычныя з'явы

2.1. «Сафістычны» спосаб {*modus sophisticus*} адшукання досціпу: асэнсаванне «дваістага значэння» амонімаў. Назва дадзенага спосабу паходзіць ад грэцкага слова *sophistes* ('прафесійны настаўнік рыторыкі і філасофіі') і звязана з мастацтвам сафістыкі. Паводле Сарбеўскага, сафістычны спосаб «датычыцца дыялектычных дзеянняў (*dialecticas actiones*) і довадаў (*elenchos*), калі ўжываюцца імёны, якія складаюцца з аднолькавых складаў і літар, аднак маюць дваістае значэнне (*dubiam significationem*) і з'яўляюцца, як гэта называюць логікі, амонімамі (*aequivoca*)» (17, 21-23).

У якасці прыкладу Сарбеўскі прыводзіць двуверш новаляцінскага паэта Бернарда Баўхузія (1575-1619) пра «персідскага воіна, які выдаваў сябе за хрысціяніна» (17, 26): «*Ferebat hoc in ore semper symbolum: // Soli deo honor et gloria*» ('Ён заўсёды насіў у вуснах такое вызнанне: адзінаму Богу [або богу-Сонцу. - Я. П.] гонар і слава"). У гэтым вершы абыгрываюцца дзве амонімічныя словаформы: *sol* можа быць як *dat. sing.*, ад назоўніка *sol*, *solis m* - 'сонца', так і *dat. sing.*, ад займеннага прыметніка *solus*, а, *urn* - 'адзіны'.

Сарбеўскі асэнсоўвае аманімію як семіятычную з'яву, умовамі якой з'яўляюцца ідэнтычнасць плана выражэння двух знакаў-слоў і «дваістае значэнне» (*dubiam significationem*). Аднак двухзначнасць амонімаў не з'яўляецца самадастатковай для стварэння досціпу. З падвоянага сэнсу амонімаў «паэт або аратар выводзіць нешта такое, што дае чытачу падставу пераносіць (*occasio transferendi*) назву ад аднаго значэння да другога» (17, 23-25).

* Трактат Сарбеўскага цытуецца па выданні Sarbiewski 1958; у дужках пасля цытаты прыводзіцца нумар старонкі і радка. Пераклад цытат з лацінскай мовы на беларускую аўтара артыкула. - Я. П.

Гаворачы сучаснымі тэрмінамі, двухсэнсоўнасць слова павінна перайсці ў дваістую рэферэнцыю. Досціп узнікае ў выніку таго, што чытач асэнсоўвае магчымую адпаведнасць аднаго плана выражэння паведамлення двум планам зместу.

Асэнсаваны Сарбеўскім прыём здаўна вядомы ў логіцы як эквівакацыя - лагічная памылка, якая палягае ў парушэнні правіла адназначнасці. На аснове эквівакацыі будаваліся некаторыя сафізмы; нездарма ў сваёй дэфініцыі сафістычнага спосабу Сарбеўскі выкарыстоўвае тэрміны логікі (*dialecticas actiones, elenchos, significatio, aequivoca*). Падобная з'ява ляжыць у падмурку такіх стылістычных сродкаў, як антанаклаза («повтор омонимичных либо многозначных единиц в разных значениях») і дылогія («фигура двусмысленной речи, основанная на употреблении полисемантов или слов, имеющих омонимы, в контексте, исключающем их однозначное истолкование») (Москвин 2006, 60, 101).

2.2. «Рытарычны» спосаб (*modus rhetoricus*) адшукання досціпу: гульня з аксюмаранымі эпітэтамі. Паводле характарыстыкі аўтара, «рытарычны спосаб грунтуецца на гульні эпітэтаў, як у выпадку, калі называюць хворага чалавека жывым нябожчыкам, супакой - неспакойным, так што эпітэт становіцца супярэчным таму, што ўсталявана (*contrarium sit fixo*)» (19, 27-29). Дэфініцыя Сарбеўскага паказвае, што ў аснове гэтага спосабу ляжыць аксюмаран, і прыклад пацвярджае гэта: «*Sirenas, hilarem navigantium poenam, // blandasque mortes gaudiumque crudele*» ('Сірэны, радасная пакута вандроўнікаў, прывабная смерць і жахлівая радасць'). У гэтым вершы абыгрываюцца аксюмараны *hilarem poenam* ('радасная пакута'), *blandas mortes* ('прывабная смерць'), *gaudium crudele* ('жахлівая радасць'). Слова з дэфініцыі «эпітэт становіцца супярэчным таму, што ўсталявана (*contrarium sit fixo*)» (19, 27-29) можна інтэрпрэтаваць па-рознаму: з аднаго боку, іх можна зразумець у тым сэнсе, што ўжыты эпітэт павінен супярэчыць агульнапрынятай маўленчай практыцы, з другога боку - у тым сэнсе, што эпітэт можа ўваходзіць у канфлікт з прэсупазіцыяй чытача.

2.3. Іранічныя перайменаванні: лац. *nomenclator* эпохі барока. Назва спосабу адшукання досціпу *nomenclator* узыходзіць да назвы раба ў старажытным Рыме, абавязкам якога было ведаць і называць гаспадару імёны рабоў і гасцей у доме. Сарбеўскі дае наступную дэфініцыю спосабу «наменклатар»: «якому-небудзь предмету прыпісваецца (*attribuitur*) не ўласнае імя (*потеп*), а нейкае іншае: або падобнае, або непадобнае і зусім далёкае з-за разыходжання ці супадзення нораваў або ўчынкаў» (18, 5-7). Як можна зразумець з гэтай дэфініцыі, размова ідзе пра від непрамой намінацыі, якая ў рознай ступені можа адлюстроўваць уласцівасці предмета.

Прыклад, прыведзены Сарбеўскім, ілюструе толькі адну разнавіднасць гэтай непрамой намінацыі, калі «предмету прыпісваецца (*attribuitur*) не ўласнае імя, а [...] зусім далёкае (*alienus* - 'чужы, далёкі, недарэчны')» (18, 5-6): «*Ut Parcae parcant, ut luci lumine lucent, ut bellum bellum, sic bona Bona fuit*» ('Як Паркі мілуюць, як гаі святлом ззяюць, як вайна прыгожая, так і Бона была добрай'). У гэтай эпіграме словы-амонімы *bellum* ('вайна'), *bellum* ('прыгожае') і паронімы *lucus* ('гай'), *luceo, ěre* ('святціць'), *Parcae* ('абыякавыя багіні лёсу'), *parco, ěre* ('мілаваць, берагчы') утвараюць аксюмаранныя пары. Р. Лахман назвала такое спалучэнне «аманімічным аксюмаранам» (Лахманн 2001, 104). У эпіграме аксюмаранныя пары становяцца часткамі параўнання, якое дазваляе пераносіць іх семантычныя адносіны і на аманімічную пару бола - 'імя польскай каралевы', *bona* - 'добрая'. Пад уплывам кантэксту намінацыя *bona* ў дачыненні да каралевы Боны набывае супрацьлеглае (у азначэнні Сарбеўскага «далёкае, недарэчнае») значэнне, у выніку чаго ўвесь выраз можна разглядаць як іранічную намінацыю.

3. Спосабы, у якіх абыгрываюцца ўласныя імёны

3.1. «Этымалагічны» спосаб (*modus etymologicus*) адшукання досціпу: гульня з тлумачэннем імені. На думку Сарбеўскага, «этымалагічны спосаб атрымліваецца з характарыстыкі (*notatio*); у гэтым спосабе адбываецца тлумачэнне (*interpretatio* - 'пераклад, тлумачэнне') імені для ўхвалення або ганьбавання прадмета» (16, 16-17). Сарбеўскі не прыводзіць прыкладаў у тэксце трактата, але адсылае чытача да шэрагу эпіграм рымскага паэта Марцыяла (каля 40-104 гг.) і новалацінскага паэта Францыска Рэмонда (1562-1631). Найбольш знакамітым прыкладам, на думку аўтара, з'яўляецца эпіграма Марцыяла «пра імя Эарына» (IX, 11). У гэтай эпіграме, пачатак якой гучыць так: «Імя, што родилось с фиалкой, с розой // И присуще поре, что всех прекрасней» (пер. Ф. Пятроўскага), абыгрываецца значэнне грэцкага ўласнага імені *Ἐαρινός* - 'вясенні'. Само імя называецца толькі напрыканцы эпіграмы, так што тэкст уяўляе сабой інтэлектуальную гульню, для ўдзелу ў якой чытач павінен валодаць грэцкай мовай. Варта адзначыць, што Сарбеўскі разумев «этымалогію» як «тлумачэнне, пераклад» імені, пры якім нават неабавязковы зварот да мінулага, таму «этымалогія» Сарбеўскага мае слабую сувязь з сучасным разуменнем гэтага тэрміна.

3.2. «Геаграфічны» спосаб (*modus geographicus*) адшукання досціпу. Паводле трактата, гэты спосаб «мае месца, калі абмяркоўваецца не само імя, а ягоны дадатак, што выводзіцца з мясцовасці. Такімі прозвішчамі з'яўляюцца Сцыпіён Афрыканскі, Сцыпіён Азіяцкі, Даміцыян Германік [...] тытулы, наданыя найбольш славутым мужам за адмысловую доблесць, або за той ці іншы выдатны ўчынак. Так былі названы Пампей Вялікім, Лукул - Ксерксам-у-тоге, Траян - Лепшым, Карл V - Вялікім і Стэфан - Платонскім» (16, 31-32; 17, 2-3). У якасці прыкладу Сарбеўскі прыводзіць эпіграму Марцыяла (II, 2), у якой абыгрываецца прозвішча імператара Даміцыяна (81-96 гг. н. э.) «Германік», якое ён атрымаў пасля перамогі над германскім племенем хатаў. Гэты спосаб можна суаднесці з прозанамазіяй - «фигурой уточняющего прибавления субстантивного или адъективного прозвищного определителя к имени собственному» (Москвин 2006, 246).

3.3. «Арыфметычны» спосаб (*modus arithmeticus*) адшукання досціпу: гульня з колькасцю літар. На думку Сарбеўскага, «арыфметычны» спосаб адшукання досціпу мае месца, «калі праз падлік колькасці складаў і літар (*numero syllabarum et litterarum*) выводзіцца штосьці забавнае (*lepidum*) і нечаканае (*inexspectatum*) у дачыненні да прадмета, назва якога абыгрываецца» (16, 21-22).

У якасці прыкладу гэтага спосабу аўтар прыводзіць урывак з эпіграмы Марцыяла: «*Det numerum cyathis Instantis littera Rufi, Auctor enim tanti muneris ille mihi*» ('Колькасць кубкаў няхай дасць прозвішча Руфа Інстанта, // Гэта ж ён дараваў мне падарунак такі') (16, 24-25). У аснове гэтага жарту ляжыць падлік колькасці літар у імені нейкага Руфа Інстанта. Паводле падобнага прыняцця, калі асабліваці плана выражэння апісваюцца або загадваюцца ў самім паведамленні, пабудаваны шарады і рэбусы.

У трактаце Сарбеўскі ацэньвае той ці іншы паэтычны прыём паводле даўнасці яго выкарыстання. У гэтым сэнсе арыфметычны спосаб атрымлівае станоўчую адзнаку: «звычай падлічваць колькасць элементаў у назвах (*vocabulum*) - старадаўні, паколькі мы ясна бачым яго ў паэта Тэрэнцыяна Вара, які прыгадвае, што перамога Ахіла над Гектарам і Гектара над Патроклам была прадвызначана (*praesignatam fuisse*) прыкметамі (*indicio*) імёнаў аднаго і другога. Зразумела, што пераможцам было накіравана стаць таму, чыё імя мела большую колькасць літар» (16, 26-30). Заўважым, што назіранні рымскага граматыка Тэрэнцыяна Маўра (II-III ст. н. э.) рэпрэзентуюць неканвенцыйны падыход да моўных знакаў, пры якім колькасць літар у імені вызначае характарыстыкі носьбіта. У Сарбеўскага падлік літар асэнсоўваецца як адзін са спосабаў моўнай гульні і становіцца яскравым праяўленнем якраз супрацьлеглага, канвенцыйнага падыходу.

4. Спосабы адшукання досціпу, у якіх асэнсавана паранамазія

4.1. «Паэтычны» спосаб (*modus poeticus*) адшукання досціпу: спалучэнне «гульні слоў», «прыемнага збегу складоў» і «супастаўлення падобных літар». Сутнасць «паэтычнага» спосабу адшукання досціпу аўтар тлумачыць так: «паэт [...] утварае нейкую гульню слоў (*lusus verborum*), прыемны збег складоў (*dulcis syllabarum allapsis*) і супастаўленне падобных літар (*similium litterarum contentio*)» (18, 13-15). У якасці прыкладу Сарбеўскі прыводзіць лацінскі выраз *fide, sed cui vide* ('вер, ды глядзі каму'). Экспрэсія гэтага выразу забяспечваецца фанетычным падабенствам двух слоў (*fide-vide*). Падабенства планаў выражэння стварае падставу да «звышарганізацыі» тэксту (гл. Лотман 1996, 71) і супастаўлення семантыкі не звязаных у сістэме мовы слоў *fide* і *vide*.

Сарбеўскі адзначае тры характарыстыкі паэтычнага спосабу адшукання досціпу. «Гульня слоў» падкрэслівае ігравы аспект маўленчай камунікацыі, звязанай з досціпам; «прыемны збег складоў» мае дачыненне да праяўлення эстэтычнай функцыі мовы на ўзроўні гукавой арганізацыі тэксту; «супастаўленне падобных літар» азначае падабенства элементаў формы паэтычнага тэксту і ўказвае на ўсталяванне нейкай новай семантычнай сувязі паміж падобнымі словамі, як гэта звычайна адбываецца пры паранамазіі. Пазней Юрый Міхайлавіч Лотман назваў супастаўленне «прынацыпам арганізацыі структуры», які можа рэалізоўвацца як антытэза і атаясамленне (гл. Лотман 1994, 90).

4.2. «Прасадычны» спосаб (*modus prosodicus*) адшукання досціпу: паэтычнае асэнсаванне прасадычных адрозненняў планаў выражэння паронімаў. «Прасадычны» спосаб рэпрэзентуе сітуацыю, «калі з колькасці галоснага ў складзе (*ex quantitate syllabarum*) здабываецца нешта адпаведнае і супярэчнае (*consentaneum et dissentaneum*) дзякуючы гульні (*in lusu*) з іменем або дзеясловам» (17, 12-13). Сарбеўскі прыводзіць наступны прыклад: «Sic credo: furor est amenti par et amanti, // Sed furor est illi longus, huic brevis est» ('Думаю так: у вар'ята і ў закаханага аднолькавае шаленства, толькі ў першага доўгае, а ў другога кароткае'). У гэтым вершы абыгрываюцца паронімы *amenti* - *amanti*, якія акрамя відавочных адметнасцяў *a/e* адрозніваюцца па даўжыні пачатковага *a*. На падставе падабенства планаў выражэння семантыка паронімаў атаясамліваецца, яны становяцца паэтычнымі сінонімамі, а адрозненні планаў выражэння (у дадзеным выпадку даўжыня склада) тэматызуюцца.

4.3. «Алфавітны» спосаб (*modus alphabeticus*) адшукання досціпу: эксплікацыя механізму паранамазіі ў паэтычным тэксце. У названым спосабе, у якім, па азначэнню Сарбеўскага, «утвараецца гульня з дзвюма літарамі» (19, 12-13), з двух супастаўляемых паронімаў у тэксце прысутнічае толькі адзін: «Baetica gens abiit, quid ploras, Leia?» dicam // «A quod in O non est littera versa, fleo» ('Племя бетаў прайшло, чаго ж ты плачаш, о Лея? // Плачу аб тым, што на Ы не замяняецца А [у слове *прайшло*. - Я. П.]'). Верш уяўляе сабой загадку, у якой адбываецца метапаэтычнае асэнсаванне механізмаў паранамазіі: у тэксце апісаны значымыя адрозненні паронімаў *abiit/obiit* (*a/o*) і аперацыя, неабходная для адшукання другога пароніма. Дыскурс прымушае чытача адгадаць другое слова, выканаўшы замену літар. Падобны від моўнай гульні, на якім заснаваны некаторыя загадкі, адзначаны Васіліем Паўлавічам Масквіным пад назвай «метаграма» («замена букв или звука, дающих другое слово») (Москвин 2006, 160).

4.4. «Аратарскі» спосаб (*modus oratorius*) адшукання досціпу: паранамазія з роднаснымі словамі. «Аратарскі» спосаб адшукання досціпу, на думку Сарбеўскага, «палягае на гульні роднаснымі словамі (*coniugatorum*)» (19, 32). Аўтар прыводзіць наступны прыклад: «Non vitiosus homo es, sed vitium» ('Не заганны ты чалавек, Заіл, але само зло'). У тэксце абыгрываюцца паронімы, звязаныя этымалагічна: *vitiosus* ('заганны') і *vitium*

(‘загана’). Пры супастаўленні этымалагічна роднасных паронімаў падабенства формы падкрэслівае семантычную сувязь слоў, якая ў дадзеным выпадку выражаецца ў адносінах «частка» - «цэлае». У адрозненне ад паэтычнай этымалогіі ў гэтым спосабе падкрэсліваецца блізкасць семантыкі роднасных слоў, г. зн. слоў, ужо звязаных у сістэме мовы. У рыторыцы такі прыём мае назву «этымалагічная фігура».

5. «Анаграматычны» спосаб (*modus anagrammaticus*) адшукання досціпу: чаму Сарбеўскі ставіўся да анаграм непрыхільна? Паводле трактата, гэты спосаб мае месца, «калі ў адным і тым слове або праз рассяяне складоў, або праз іх укладанне ў адваротным парадку выдумляюцца многія значэнні (*excogitantur multa significata*)» (19, 16-17). Прыкладаў «анаграматычнага» спосабу аўтар не прыводзіць.

Разумение анаграмы ў Сарбеўскага карэлюе з сучаснымі тэрмінамі «паліндром» («фраза или текст, дающие возможность прочтения в обе стороны» (Москвин 2006, 216)) і ўласна «анаграма» («слово или словосочетание, образованное путем перестановки букв, составляющих другое слово») (Ахманова 2005, 43). На думку Уладзіміра Мікалаевіча Тапарова, анаграма звернута да зместу і з’яўляецца яго сумай, квінтэсэнцыяй, якая «выражаецца не славарна або граматычна інстытуалізаванымі моўнымі формамі [...] а як бы выпадкова абранымі кропкамі тэксту ў яго літарна-гукавой трактоўцы (Топоров 1987, 194). Асэнсоўваючы эстэтычную каштоўнасць анаграмы, даследчык робіць цікавую для нас агаворку, зазначаючы, што «анаграма-тычная структура заўсёды валодае той прыкметай "дасціпнасці", якая вызначае творы барочнага стылю (*acumen, agudeza*)» (Топоров 1987, 195). Сарбеўскі прытрымліваўся іншага погляду на «дасціпны» патэнцыял анаграм. Паводле яго слоў, «застаецца толькі дзівіцца з тых людзей, якія гэтай дзіцячай нікчымніцай катуюць свае здольнасці, і, я не ведаю, якімі катаваннямі і допытамі выпрабоўваюць творчае дараванне; зрэшты, старажытныя паэты пакінулі паэзію нескранутай і несапсаванай гэтымі вымысламі і дзівацтвамі» (19, 18-22). У адпаведнасці з ужо абазначаным падыходам, калі той ці іншы паэтычны прыём ацэньваецца паводле даўнасці яго выкарыстання, анаграмы ў трактаце «*De acuto et arguto*» атрымліваюць даволі негатыўную ацэнку. Відаць, Сарбеўскі не заўважаў таго багацця старажытных анаграм, адкрытага Фердынандам дэ Сасюрам, які паказаў, што анаграма ўласціва ведыйскай, старажытнагрэцкай і старажытнарымскай паэзіі і з’яўляецца адным з асноўных прынцыпаў арганізацыі індаеўрапейскіх паэтычных тэкстаў (гл. Соссюр 1977, 640). Для Сарбеўскага анаграма застаецца фармальным прыёмам, які ўключаецца ў каталог сродкаў досціпу толькі з-за распаўсюджанасці гэтага прыёму ў сучаснікаў.

6. «Граматычны» спосаб (*modus grammaticus*) адшукання досціпу: гульня з граматычнымі правіламі. У гэтым спосабе, на думку Сарбеўскага, «абыгрывацца могуць або катэгорыя ліку [...] або роду [...] або вымаўленне [...] або літара [...] можа і нейкая іншая рэч, якая тычыцца граматычных правілаў» (18, 20-19, 6). На кожны з выпадкаў аўтар прыводзіць прыклад. Дзвюверш Баўхузія «*Infelix multis theta est, mihi littera felix // Si θάνατον scribit, scribit et ilia Θεός*» ('Шмат для каго тхэта жажлівая, для мяне наадварот - шчаслівая, ёй *thanatos* пішу, ей жа слова *Theos*') прыводзіцца Сарбеўскім як прыклад досціпу, у «якім абыгрываецца літара». У тэксце паэтычна асэнсоўваецца праблема неканвенцыйнага стаўлення да знака. Літары «Θ» прыпісваюцца прыкметы двух кантэкстуальных антонімаў, у напісанні якіх яна выкарыстоўваецца. Жартоўны характар такіх метамоўных назіранняў, у якім неканвенцыйнае стаўленне да мовы становіцца прадметам досціпу, сведчыць пра канвенцыйны падыход да моўных знакаў Сарбеўскага і высокі ўзровень яго філалагічнай культуры.

Аналіз прыкладаў, прыведзеных Сарбеўскім, паказвае, што для гэтых тэкстаў характэрна ўвага не толькі да формы паведамлення (што ўласціва ўсім паэтычным тэкстам), але і да кода. На гэтай падставе можна зрабіць выснову, што ў аснове граматычнага спосабу ляжыць спалучэнне паэтычнай і метамоўнай функцый мовы.

7. «Тропавы» спосаб (*modus tropicus*) адшукання досціпу. Як піша Сарбеўскі, гэты спосаб «грунтуецца на анамінацыі, традукцыі, антытэзе, на кандуплікацыі супрацьлеглага, непадобнага, паўторнага і супярэчнага, на дыз'юнкцыі, дыстрыбуцыі, экскламацыі, эпіфанеме і іншых фігурах, якія выклікаюць асалоду» (19, 23-26). Рытарычныя тэрміны Сарбеўскі выкарыстоўвае як агульнавядомыя і пакідае без дэфініцыі. Таксама аўтар не падае прыкладаў «тропавага» спосабу.

У «тропавым» спосабе праяўляецца нелагічнасць класіфікацыі сродкаў досціпу, прапанаванай Сарбеўскім: да гэтага аднаго спосабу ён адносіць усе фігуры, хаця некаторыя з іх (напрыклад, такія разнавіднасці паранамазіі, як анамінацыя і традукцыя) ляжалі ў падмурку іншых спосабаў адшукання досціпу.

8. Асноўныя рысы лінгвістычнай рэфлексіі Сарбеўскага. «Спосабы адшукання досціпу», прапанаваныя Сарбеўскім, рэпрэзентуюць шырокую карціну моўных сродкаў камічнага, куды аўтар уключае даволі разнародныя з'явы мовы і маўлення. Можна правесці паралель паміж «спосабамі досціпу» Сарбеўскага і традыцыйнымі рытарычнымі фігурамі і паэтычнымі прыёмамі, такімі як дылогія, аксюмаран, іранічнае перайменаванне, анаграма, паранамазія, этымалагічная фігура.

«Спосабы адшукання досціпу» аўтар суадносіць з паняццем «гульня слоў» (*lusus verborum*), што дазваляе разглядаць яго працу не толькі ў кантэксце праблематыкі камічнага, але і ў сувязі з людзкімі формамі маўлення. Моўная гульня ўяўляе сабой спецыфічны род моўных з'яў, якія характарызуюцца набліжэннем метамоўнай і эстэтычнай функцый мовы. У трактаце гэтая блізкасць асабліва праяўляецца ў «граматычным» спосабе адшукання досціпу, у якім абыгрываюцца граматычныя правілы.

Лінгвістычнаму мысленню Сарбеўскага ўласцівы адрозненне формы і зместу (так, аманімія і анаграма асэнсоўваецца ў трактаце з улікам двухпланавасці знака); канвенцыйны падыход да моўных знакаў, што праяўляецца ў «граматычным» і «арыфметычным» спосабах адшукання досціпу.

Назвы спосабаў, дадзеныя Сарбеўскім, адлюстроўваюць не моўны сродак, які знаходзіцца ў аснове спосабу, а суаднесенасць гэтага спосабу з пэўнай галіной ведаў (выключэнне складае «анаграматычны» спосаб адшукання досціпу). Гэта можа быць патлумачана, з аднаго боку, пэўнай педагагічнай скіраванасцю трактата «De acuto et arguto», а з другога - імкненнем да энцыклапедычнасці і сінтэзу гуманітарных ведаў, уласцівым той эпосе.

Выказваю падзяку за каштоўныя заўвагі доктару філалагічных навук, прафесару Барысу Юсцінавічу Норману.

ЛІТАРАТУРА

Sarbiewski M.K. Wykłady poetyki (Praecepta poetica). Przełożył i opracował Stanisław Skimina. Wrocław-Kraków, 1958.

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 2005.

Лахманн Р. Демонтаж красноречия. Риторическая традиция и понятие поэтического. СПб., 2001.

Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике // Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. М., 1994. С. 66-121.

Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха // Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. СПб., 1996.

Москвин В.П. Выразительные средства современной русской речи: Тропы и фигуры. Общая и частные классификации. Терминологический словарь. М., 2006.

Прыстаўка Я.У. Імёны антычных аўтараў у лацінскім трактаце М.К. Сарбеўскага «Аб вастрэні і досціпе» (1619/1623): з кім звязваў Сарбеўскі вытокі сваёй канцэпцыі досціпу? // Весн. БДУ. Сер. 4. 2006. № 1. С. 9-14.

Со сс юр Ф. де. Труды по языкознанию / Пер. с фр. языка под ред. А.А. Холодовича. М., 1977.

Топоров В.Н. К исследованию анаграмматических структур (анализы) // Исследования по структуре текста. М., 1987. С. 193-238.

Łukaszewicz-Chantry M. Jak tworzyć dowcipy? Propozycje Macieja Kazimierza Sarbiewskiego // Thaleia - Humor w antyku: Classica Wratislaviensia XXIV / Pod red. Gościwita Malinowskiego. Wrocław, 2004. S. 211-217.

Паступіў у рэдакцыю 28.12.06.

Ягор Уладзіміравіч Прыстаўка - аспірант кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства. Навуковы кіраўнік-доктар філалагічных навук, прафесар Н.Б. Мячкоўская.